

Edvardas Gudavičius (6 IX 1929 – 27 I 2020), historyk, historiozof, inżynier

Odszedł kolejny wielki historyk litewski, który zostawił po sobie ogromny dorobek naukowy i publicystyczny, jako autor wielu ważnych monografii historycznych oraz koncepcji powszechnej historii cywilizacji, Mistrz dla grona uczniów, z których wielu jest teraz na służbie litewskiej Klio.

Jego droga życiowa nie była prosta. Urodził się w Kownie 6 września 1929 r. Tu ukończył Instytut Politechniczny w 1953 r. z tytułem inżyniera mechanika. W wyuczonym zawodzie pracował przez 21 lat (1952–1973) w różnych instytucjach oraz zakładach mechanicznych, dochodząc do stanowiska kierownika działu technologicznego w biurze konstrukcyjnym. Jednak dość szybko okazało się, że jego prawdziwą pasją jest historia ojczystego kraju. Skorzystał z okresu tzw. odwilży chruszczowowskiej i w 1962 r. podjął studia historyczne na Uniwersytecie Wileńskim w trybie zaocznym. Ukończył je w 1968 r. i wkrótce zaczął studia doktoranckie, także w trybie zaocznym, ciągle bowiem pracował w wyuczonym zawodzie. W ciągu trzech lat napisał i obronił rozprawę doktorską (wówczas kandydacką) pt. *Lietuvos valstiečių įbaudžiavinimo procesas ir jo atspindys Pirmajame Lietuvos statute* (Proces „upańszczyźnienia” chłopstwa Litwy i jego odzwierciedlenie w I Statucie Litewskim). Promotorem tej rozprawy był prof. Stasys Lazutka (ur. w 1923 r., czyli starszy tylko o kilka lat od doktoranta), przez wiele lat zajmujący się wspomnianym statutem. Była to praca z zakresu historii społeczno-gospodarczej, tak typowa dla historiografii radzieckiej. Charakterystyczne, że została ona wydana tylko w formie artykułu, a późniejsze publikacje wskazują na odejście tego badacza od historii społeczno-gospodarczej na rzecz badań nad I Statutem Litewskim – pomnikiem prawodawstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI w. W 1972 r. otrzymał on stopień doktora historii (wówczas kandydata nauk). Wkrótce pożegnał się z zawodem inżyniera i w 1974 r. zaczął pracę w Instytucie Historii, należącym wówczas do Akademii Nauk Litewskiej SRR. Pracował tu do 2001 r. w Dziale Feudalizmu, badającym dzieje Litwy do 1861 r., zgodnie z radziecką tradycją periodyzacji dziejów Rosji (w 1991 r.

nastąpiła symboliczna zmiana tej nazwy na Zakład Historii Wielkiego Księstwa Litewskiego). Niemal jednocześnie podjął pracę na Uniwersytecie Wileńskim (1975 r.), na którym pracował do 2012 r., znacznie przekraczając granicę 70 lat. W 1991 r. został profesorem historii. Pracując na Uniwersytecie Wileńskim przez wiele lat, wykształcił duże grono uczniów, dzisiaj rozwijających idee Mistrza.

Uwieńczeniem jego kariery naukowej było osiągnięcie statusu członka rzeczywistego Litewskiej Akademii Nauk w 2000 r., członkiem korespondentem był od 1995 r. Wcześniej, w 1999 r. został wybrany do Rosyjskiej Akademii Nauk Humanistycznych w Sankt Petersburgu.

Pierwszym tematem badawczym Edvardasa Gudavičiusa był I Statut Litewski z 1529 r. Tego zagadnienia dotyczy jego debiut naukowy z 1970 r., praca kandydacka i wiele późniejszych publikacji, przygotowywanych najczęściej ze swoim Mistrzem i promotorem Stasysiem Lazutką. Do najważniejszych osiągnięć należy edycja w latach 1983–1985 I Statutu Litewskiego¹: w pierwszej części przedstawiono analizę paleograficzną i tekstologiczną źródła, w drugiej zaś kilka odpisów z niego. Kontynuacją było wydanie tego kodeksu w językach ruskim, łacińskim i polskim, w opracowaniu Stasysa Lazutki, Edvardasa Gudavičiusa i Ireny Valikonytė (1991). Ponowna jego edycja, przez tych samych wydawców, miała miejsce w latach 2001 i 2004, a w 2014 r. kolejna, już bez udziału zmarłego wcześniej Stasysa Lazutki, w językach: litewskim, łacińskim i angielskim oraz z obszernym opracowaniem dotyczącym roli tego pomnika prawa w historii Litwy². Można to uznać za symboliczne zakończenie tego kierunku badań przez Edvardasa Gudavičiusa.

Drugim podejmowanym przez Uczzonego tematem badawczym stała się historia Litwy w XIII w. Pierwsze publikacje z tego zakresu pochodzą z początku lat 80., w tym o Litwie Mendoga (1981) i księciu Trojnacie (1982). Problematyka ta stopniowo zyskiwała na znaczeniu w Jego dorobku naukowym. Odnosić należy tu prace z zakresu geografii historycznej najstarszej Litwy (np. o ziemi szawelskiej z 1986 r. czy ziemi olickiej z 1989 r.), biografistyki książąt litewskich z dynastii Giedymina i wcześniejszych czy publikację źródłową bulli papieskich dotyczących krucjat przeciwko Litwinom i Prusom w XIII i XIV w. (1987), opracowaną wspólnie ze swoim uczniem Alvydasem Nikžentaitisem na podstawie materiałów zebranych swego czasu przez Povilasa Pakarklisa (1902–1955). Można też wymienić publikację, wspólnie ze Stasysiem Lazutką, przywileju Witolda dla Żydów z 1388 r. (w 1993 r.). Czołowym osiągnięciem w tym zakresie jest jego rozprawa habilitacyjna (wówczas: doktorska) pt. *Lietuva pabaltijo tautų kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją XIII amžiuje* (Litwa

¹ Bibliografię prac E. Gudavičiusa za lata 1970–1999 zob. *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui*, red. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius 1999, s. 461–501.

² *Pirmasis Lietuvos Statutas. The First Statute of Lithuania*, wyd. E. Gudavičius, I. Valikonytė, Vilnius 2014.

w walce narodów bałtyckich z agresją feudałów niemieckich w XIII w.) z 1989 r. Została ona wydana w tym samym roku pt. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje* (Walki Krzyżaków nad Bałtykiem a Litwa w XIII w.). Jest to pierwsza znacząca monografia tego badacza, która stała się podstawą nadania Mu stopnia profesora w 1991 r.

Wspomniana problematyka badawcza została rozszerzona w dwóch kierunkach: początków Litwy (np. misja św. Brunona z Kwerfurtu w 1009 r.) i okresu późniejszego, mniej więcej do połowy XVI w. (do unii lubelskiej). Tu warto też wymienić współedycję jednego z tomów *Metryki Litewskiej*, obejmującego lata 1522–1530 (4. księga spraw sądowych, 1997 r.). Oprócz wymienionych już publikacji do najważniejszych należy zaliczyć w porządku chronologicznym: *Miestų atsiradimas Lietuvoje* (Powstanie miast na Litwie; Vilnius 1991), *Mindaugas* (Mendog; Vilnius 1998) i *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų* (Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1569 r.; Vilnius 1999). Pierwsza z wymienionych to skromna książeczka (ss. 93). Autor przedstawił w niej teorię, według której na Litwie do przełomu XIII i XIV w. było tylko jedno miasto – Kiernów (lit. Kernavė). Byłoby to więc najstarsze miasto na Litwie, a Wilno powstało później. Z kolei monografia Mendoga – pierwszego i jedyne go króla Litwy – to klasyczne dzisiaj opracowanie dziejów Litwy do śmierci Mendoga w 1263 r.³ Badacz przedstawił tu podstawowe problemy tego okresu: powstanie państwa feudalnego, stosunki Litwinów z sąsiadami, geografia polityczna i historyczna Litwy, zjednoczenie Litwy przez Mendoga i ukazanie tego władcy jako króla chrześcijańskiego. To właśnie Edvardas Gudavičius wysoko ocenił dawne ustalenia Henryka Łowmiańskiego dotyczące Litwy Mendoga, którą zlokalizował między środkowym Niemnem a Wilią, przyjmując jego tezę⁴. Należy dodać, że we wspomnianej monografii zaproponowano dokładną datę koronacji Mendoga na króla Litwy – 6 lipca 1253 r. Data ta nie jest jednoznaczna (w grę wchodzi bowiem jeszcze 13 lipca), a ustalona po raz pierwszy w publikacji z 1990 r.⁵ Niemniej jednak ta konkluzja dała podstawę do ogłoszenia 6 lipca jednym z głównych świąt państwowych i narodowych Litwy, obchodzonych uroczysto jako Valstybės diena (Dzień Państwa) lub Mindaugo Karūnacijos diena (Dzień Koronacji Mendoga).

³ Monografię pozytywnie ocenił Dariusz Dąbrowski z Torunia, zob. rec.: *Edvardas Gudavičius, Mindaugas, Lietuvos istorijos institutas, Žara, Vilnius 1998*, ss. 357, „*Studia Źródłoznawcze*” 38, 2000, s. 127–129, choć wskazała na jej pewne braki, m.in.: mapy, wyodrębnionej bibliografii i rozdziału o stosunkach rodzinnych Mendoga.

⁴ H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1–2, Wilno 1931–1932.

⁵ E. Gudavičius, *Polityczny problem Królestwa Litewskiego w połowie XIII wieku*, w: *Ekspancja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku. Materiały z konferencji historyków radzieckich i polskich w Toruniu z r. 1988*, red. M. Biskup, Toruń 1990, s. 69–70; *idem, Mindaugas*, Vilnius 1998, s. 237.

Trzecia z wymienionych monografii to synteza dziejów Litwy do unii lubelskiej 1569 r. Praca ta spotkała się na ogół z pozytywnym oddźwiękiem, choć były i uwagi krytyczne⁶. Wprawdzie niektóre stwierdzenia Autora są dyskusyjne, choćby wzmianka o „tragedii lubelskiej” (w kontekście unii z 1569 r.), ale odzwierciedlają dość wiernie ówczesny, czyli z końca XX w. (1999), stan historiografii litewskiej. Warto też zwrócić uwagę na periodyzację, konkretnie: uznanie daty zawarcia unii lubelskiej – 1569 r. – za istotną cezurę w dziejach Litwy, co jest dość powszechnie przyjmowane w literaturze. Niemniej jednak takie stanowisko odbiega od najnowszej, akademickiej *Lietuvos istorija*, wydawanej przez Lietuvos istorijos institutas (Instytut Historii Litwy). W tej ostatniej syntezie przyjęto bowiem periodyzację związaną z wydaniem kolejnych Statutów: tom 4 objął lata 1386–1529, a tom 5 – 1529–1588.

Pierwszym podsumowaniem dorobku naukowego Edvardasa Gudavičiusa jest księga pamiątkowa wydana z okazji 70-lecia Jego urodzin w 1999 r.⁷ Poznajemy w niej grono Jego uczniów i przyjaciół, a mianowicie: Alfredasa Bumblauskasa, Remigijusa Černiusa, Artūrasa Dubonisa, Laimontasa Karaliusa, Genutė Kirkiene, Žydrūnasa Mačiūkasa, Tomasa Manusadžianasa, Rimvydasa Petrauskasa, Aivasa Ragauskasa i Ritę Reginę Trimonienė. W tym gronie nie znalazł się m.in. wspomniany już Alvydas Nikžentaitis. Do współpracy zaproszono również czterech badaczy z Polski: Tadeusza Wasilewskiego, Henryka Samsonowicza, Juliusza Bardacha i Waldemara Wilczyńskiego. Z zamieszczonej tam bibliografii prac Jubilata wynika, że w latach 1970–1999 opublikował on 949 pozycji: książek, artykułów, wydawnictw źródłowych, recenzji i tzw. wystąpień (publicystyka historyczna). Na szczególne wyróżnienie zasługuje tu artykuł Pauliusa Manusadžianasa o rozwijanej przez Jubilata koncepcji powszechnej historii cywilizacji. W koncepcji tej sięgał on do dawniejszych ustaleń Maxa Webera i Arnolda Toynbee. Nie wchodząc w przedstawione tam teoretyczne rozważania, można stwierdzić, że w odniesieniu do Litwy istota tej koncepcji sprowadza się do ujęcia historii Litwy w kontekście europejskim, czyli „europeizacji Litwy” jako procesu stopniowego włączania się jej do kręgu cywilizacji europejskiej na przestrzeni wieków. W tym kontekście znika jednak tradycyjny termin „polonizacja Litwy”, zamiast którego pojawia się bardziej neutralny termin „europeizacja Litwy”. Niemniej jednak Edvardas Gudavičius w swoich publikacjach pisał dość szeroko o „polskim fenomenie kulturowym na Litwie”, który odegrał ogromną rolę w dziejach Litwy, porównywalną „z fenomenem kultury niemieckiej wobec krajów Europy Środkowej”⁸.

⁶ W „Zapiskach Historycznych” 68, 2003, nr 1, s. 152–159, dałem ocenę wyraźnie pozytywną. W historiografii litewskiej recenzje tej monografii napisali: J. Palionis, „Kultūros barai” 2003, nr 4, s. 85–89; P. i T. Manusadžianai, „Lietuvos istorijos studijos” 8, 2000, s. 117–122.

⁷ *Tarp istorijos ir būtovės...*

⁸ E. Gudavičius, *Geneza polskiego fenomenu kulturowego na Litwie*, w: *Pozostawione historii. Litwini o Polsce i Polakach*, red. K. Korzeniewska, V. Sirutavičius, tłum. K. Korzeniewska, Kraków 1999 (przedruk z artykułu litewskiego za: „Kultūros barai” 1998, nr 3, s. 69–72).

Zatem rok 1999, czyli ukończenie 70. roku życia, było oczywistą cezurą w życiu Edvardasa Gudavičiusa. Wprawdzie jeszcze krótko pracował w Instytucie Historii Litwy (do 2001 r.) i dłużej wykładał na Uniwersytecie Wileńskim (do 2012 r.), ale jego aktywność zmniejszyła się, także z powodów zdrowotnych. W późniejszym dorobku naukowym nie ma już większych publikacji. Wyżej wymieniono już wspólną z Ireną Valikonytė edycję I Statutu Litewskiego w 2014 r. Należy jeszcze wskazać na studium o Brunonie z Kwerfurtu i Litwie napisane z okazji tysiąclecia pojawienia się nazwy „Litwa” (1009 r.) oraz zbiór studiów z zakresu dyplomatyki litewskiej od kancelarii Witolda do Metryki Litewskiej z XV–XVI w.⁹ W tym drugim opracowaniu poruszano głównie zagadnienia promulgacji w dokumentach średniowiecznych, czyli ogłoszeniu woli wystawcy tych dokumentów.

W 2002 r. dwaj uczniowie Edvardasa Gudavičiusa, wspomniani już Alfredas Bumblauskas i Rimvydas Petrauskas, wydali tom studiów swego Mistrza pt. *Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos* (Na drogach europeizacji Litwy. Studia historyczne). Przedstawiono tu prace Uczzonego z lat 1975–2002, uznając je za „klasyczne przykłady naszej [litewskiej – G.B.] historiografii”. Zatem Profesor Gudavičius zyskał uznanie jako klasyk historiografii litewskiej.

W tymże roku wyszła jeszcze jedna, oryginalna książka Edvardasa Gudavičiusa, która... nie ma tytułu [*sic!*]. Formalnie jest ona podzielona na 12 części, zatytułowanych znakami zodiaku. Natomiast faktycznie jest to głęboka, źródłowa krytyka tez historyków litewskich z Lietuvos istorijos institutas: wydawców i komentatorów „aktu krewskiego” z 1385 r.¹⁰ Tematem tego dokumentu Badacz zajmował się od dawna, publikując kilka artykułów na ten temat, w latach 1989, 1992 i 1993. W cytowanej wyżej syntezie dziejów Litwy dokument krewski nazwał aktem unii personalnej między Polską a Litwą¹¹. Jego krytyka dotyczyła głównie ustaleń Jūratė Kiaupienė na temat możliwości kwestionowania aktu krewskiego jako falsyfikatu (dawna teza Jonasa Dainauskasa) oraz charakteru samego dokumentu: czy był to akt unii, czy układ? Sprawa rzekomego falsyfikatu aktu z 1385 r. była i jest od dawna tylko „ciekawostką historiograficzną”. Natomiast kwestia charakteru tego aktu należy do najbardziej skomplikowanych i od dawna budzi żywe emocje wśród historyków.

Z kolei w 2019 r. Aurimas Švedas wydał zbiór prac Edvardasa Gudavičiusa dotyczących Litwy, Europy i świata, opublikowanych w latach 1987–2008¹². Publikacja została przygotowana z okazji 90. urodzin Jubilata, a stanowi też swoiste pożegnanie z tym wielkim historykiem litewskim, który zmarł pół roku później.

⁹ *Idem, Brunonas Kverfurtietis ir Lietuva*, w: *1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija*, red. I. Leonavičiūtė, Vilnius 2006, s. 9–65; *idem, Lietuvos akto promulgacijos kelias. Nuo Vytauto kanceliarijos iki Lietuvos Metrikos. Mokslinė studija*, Vilnius 2006.

¹⁰ *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*, red. J. Kiaupienė, Vilnius 2002.

¹¹ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius 1999, s. 163.

¹² *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, red. A. Švedas, Vilnius 2019.

Podsumowując, Edvardas Gudavičius jest niewątpliwie jednym z największych historyków litewskich XX i początku XXI w. Należy do pokolenia badaczy urodzonych przed II wojną światową, którzy odeszli w ostatnich latach. W swoim dorobku ma liczące się prace z zakresu historii średniowiecznej Litwy. Wyznaczyły one nowe spojrzenie na historię Litwy jako kraju wchodzącego stopniowo do Europy i wnoszącego swój wkład do dorobku cywilizacji europejskiej. Jest wychowawcą i wzorem dla wielu młodych, teraz już w średnim wieku, historyków litewskich, którzy kontynuują jego pasję historyka i obywatela. Charakterystyczną jego cechą było też zaangażowanie w sprawy współczesne, w kształtowanie kultury historycznej współczesnych Litwinów. Przez wiele lat opublikował ogromną liczbę artykułów dotyczących głównie najdawniejszej historii Litwy w popularnej, a nawet codziennej prasie: „Atgimimas”, „Kultūros barai”, „Gimtasis kraštas” czy „Švyturys”. Szczególną popularność zdobył w programie telewizyjnym pt. *Būtovės slėpiniai* (Tajemnice bytu), uczestnicząc w nim od 1993 r. w około 130 edycjach i dyskutując na różne tematy z zakresu historii Litwy i nie tylko, m.in. z udziałem wspomnianego już Alfredasa Bumblauskasa¹³. Za udział w tym programie otrzymał Nagrodę Państwową w dziedzinie kultury i sztuki w 1998 r. Jest również kawalerem najwyższych orderów litewskich: Krzyża Komandorskiego Orderu Giedymina (1999) i Wielkiego Krzyża Komandorskiego Orderu Witolda Wielkiego (2003). Odznaczony Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej w 2009 r. Został pochowany na głównej litewskiej nekropoli – Cmentarzu Antokolskim w Wilnie.

Grzegorz Błaszczyk (Uniwersytet Adama Mickiewicza)

¹³ Owocem tych programów jest publikacja A. Bumblauskasa i E. Gudavičiausa, *Būtovės slėpiniai: nuo Netimero iki...*, red. A. Švedas, Vilnius 2014.